

VÁLSÁG ÉS LEHETŐSÉG

HOGY MŰVELJÜK A TEOLÓGIÁT VÁLTOZÁSOK IDEJÉN?¹

TÖRÖK CSABA

Esztergomi Hittudományi Főiskola / Theological College of Esztergom (HU)

cstorok@gmx.net

TITLE: Crisis and Opportunity: How Should We Practice Theology in Times of Change?

ABSTRACT: This essay argues that contemporary Europe is living through a transitional era in which inherited religious and cultural models erode while new configurations emerge. Using comparative statistics (e.g., Pew Research), it shows that institutional Christianity is declining even as non-institutional forms of belief and non-Christian religions grow – especially in Central and Eastern Europe after 1989. Beyond the issues of demographics and migration, the author identifies a theological deficit: a fear of reality-based reflection and a reliance on simplified narratives. Two instinctive reactions – an inward-looking „traditionalism” and an uncritical „progressivism” – are judged inadequate. Drawing on Vatican II (*Gaudium et spes*: „reading the signs of the times”), Pope Francis (“reality is greater than ideas”), and Benedict XVI’s call for *Entweltlichung*, the article proposes a method that treats reality as a *locus theologicus*. Authentic theology must integrate reliable data, discernment and dialogue, so that the Church regains prophetic credibility. Seen in this way, secularization can become *kairos*: a purifying invitation to reform, mission, and a new embodiment of faith in contemporary culture.

KEYWORDS: secularization; *Entweltlichung*; *aggiornamento*; *locus theologicus*; Central and Eastern Europe; Pew Research; theological method; ecclesial reform.

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedek olyan jelenségeket hoztak magukkal Európában, amelyek egyre nyilvánvalóbban mutatták meg: az átmenet korát éljük. A régi társadalmi és kulturális modellek helyébe új(abb)ak lépnek, sok változhatatlannak és öröknek tartott meggyőződés meginog, esetleg egyenesen a semmibe tűnik. Mindeközben gyökeresen változik az egyház helyzete is. Nem ritka, hogy e folyamatok és fejlődési ívek sokakban félelmet, szorongást vagy egyenesen harcos ellenállást váltanak ki, mások pedig kedvüket veszítik, kiábrándulnak, vagy valamiféle mélységes depresszió keríti hatalmába őket.

¹ Jelen szöveg első vázlata szóbeli előadásként hangzott el 2024. október 17-én a Spliti Egyetem Hittudományi Karának konferenciáján.

A következő oldalakon törekedni fogok szubjektív meglátásaim, megérzéseim és mérlegeléseim határok közé szorítására (bár lehetetlen lenne teljességgel kiiktatni ezeket), ezért statisztikai adatokból indulok ki. Tisztában vagyok azzal, hogy ezek értékelése és értelmezése már eleve szubjektív folyamat. Mégis úgy vélem, olyan fontos belátásokra juthatunk, amelyek segíthetnek abban, hogy felvessük a téma szempontjából releváns kérdéseket: Mi az oka annak, hogy az egyház, illetve a teológia ódzkodik a szociológiai adatok, a külvilágból érkező információelemek befogadásától, a valósággal való őszinte szembenézéstől? Mi módon tudnánk hiteles reflexiót nyújtani a realitásról, abban a reményben, hogy a változások nem csak veszedelmekkel terhesek, de lehetőségeket is tartogatnak számunkra?

1. VALÓSÁGUNK – SZÁMOKBAN

Az ezredforduló Nagy Jubileuma után eltelt húsz év (2000–2020) adatait elemezve azt látjuk, hogy a vallásos személyek száma évente 0,14%-kal nőtt Európában, miközben a keresztény közösségek csupán 0,03%-os éves növekedést tudtak felmutatni. Mindezt úgy, hogy a katolikus és protestáns egyházak, egyházi közösségek tagjainak száma konstans 0,10%-os és 0,27%-os éves fogyatkozást mutatott. Az is figyelemre méltó, hogy az ateisták száma eközben évente 0,67%-kal csökkent, az agnosztikusoké pedig csupán 0,05%-kal nőtt. A leghatározottabb növekedést a muszlimok (1,43%), a felekezeti hovatartozásukban bizonytalan keresztények (1,90%) és a felekezeten kívüli keresztények (1,14%) körében lehetett kimutatni.² Röviden és tömören: nem ateista fordulat korát éljük, sokkal inkább arról van szó, hogy az intézményes egyházakhoz kötődő keresztények száma csökken, miközben egyre többen érzik úgy, hogy a „maguk módján” Krisztus-követők, vallásosak. Emellett a nem keresztény vallások is gyarapodásról adhatnak számot.

A Pew Research Center alapján véve hasonló adatokat vonultat fel. A kutatóintézet azonban prognosztizál is: a 2010–2050 közötti időszakra vonatkozó előrejelzésük szerint évente 0,50%-kal fog csökkenni a keresztények száma (ez negyven év alatt 17,90%-os teljes fogyatkozást eredményez majd). Hasonló a zsidóság évi 0,40%-os létszámcsökkenése. Más vallásos csoportok (ideértve a felekezethez nem köthető keresztény gyülekezeteket is) ellenben szolid növekedéssel számolhatnak. A számok látszólag kis értékűek, mindazonáltal rámutatnak, hogy valóban jelentős változások előtt állunk a 2050-ig tartó periódusban: a keresztények Európában 2010-ben mért 74,5%-os részaránya 65,2%-ra fog mérséklődni, a muszlimoké pedig 5,9%-ról 10,2%-ra emelkedik majd. A nem intézményes vallási csoportok részaránya is megnő, 18,8%-ról 23,3%-ra. Az átrendeződés okai között első helyen

² Az adatok forrása: Johnson–Grim 2020. Idézi: Zurlo 2021, 793–798

áll a demográfia: a fertilitási ráta a muzulmánoknál 2,1, a keresztények körében csak 1,6. Az előregedés, a fiatalok csökkenő létszáma mellett létezik a vallásos áttérés jelensége is (a legerőteljesebb tendencia a történetileg jelenlévő keresztény felekezetek elhagyása), valamint számba kell vennünk a bevándorlás hatásait is. E prognózis 2015-ös adatfelmérésen³ nyugszik, és bár tekintettel kell lennünk a dinamikák hullámzására, mégis úgy gondolhatjuk, hogy a felvázolt jövőkép megalapozott és realista.

A Pew Research Center 2018-as, Nyugat-Európára vonatkozó felmérése még összetettebb képet mutat. A szekularizáció mellett kimutatható egy másfajta jelenség is: a vallásgyakorlók immár tagadhatatlanul kisebbséget képeznek a vallást nem gyakorló, de magukat keresztényként meghatározó személyek többségével szemben (e két csoport arányát jelenleg 1:4-re tehetjük). Mi állhat ennek a hátterében? A legfontosabb tényező az, hogy a magukat kereszténynek vallók többsége hisz Istenben, ám nem a Szentírás által leírt módon képzei el őt, személyes érzelmi- és képzeletvilága jelentősen eltér a bibliai és az egyházi-felekezeti hagyományoktól (a templomba járók 64%-a fogadja el a Szentírás istenképét, a nem vallásgyakorlók körében ez az arány csupán 24%). A bevándorlás, illetve a belső migráció szintén változásokat eredményez – a vallásgyakorló keresztények ennek okán jobban hajlanak a nacionalizmusra (amely várákozásaik szerint feltartóztathatja a hagyományos keretek feloldódását), és gyakrabban mutatnak idegenellenes attitűdöt. Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy az iskolázottság, valamint a politikai ideológiák és a személyes preferenciák erőteljesebb befolyással bírnak, mint az egyházi vallásgyakorlat és annak eszményei. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a keresztények között jelentős szakadék mutatkozik morális (családkép, homoszexuális kapcsolatok, fogamzásgátlás és abortusz, eutanázia stb.) és társadalmi (az egyház és az állam szétválasztásának igénye, a politikumhoz való viszonyulás stb.) kérdésekben. Hosszú távon mindez hozzájárul az intézményes felekezeti egyházakhoz nem tartozó keresztények számának növekedéséhez.⁴

Közép- és kelet-európai látképünk természetesen eltérő. A kommunizmus idején az egyházak élete több szempontból mintegy a „mélyfagyasztás” állapotában volt, s az 1989–1990-es rendszerváltozások után látványos kettőség vált kitapinthatóvá. Először úgy tűnt, hogy a hagyományos vallásosság megerősödése mutatkozik meg, és e tekintetben pozitív változások indulnak el. Ám igen gyorsan megjelentek – az intézményes és történelmi közösségek szempontjából – negatív dinamikák, amelyek világossá tették: a vélelmezett vallási integritásunk és az elsőre fényesnek tűnő vallásgyakorlati statisztikáink elkezdtek hasonlítani a Nyugaton tapasztalható adatokhoz. Ezen tézist erősíti meg a magyarországi helyzet, ahol a 2001-es és a 2022-es népszámlálások között (vagyis huszonegy év alatt)

³ <https://www.pewresearch.org/religion/2015/04/02/europe/> (2025.09.25.)

⁴ <https://www.pewresearch.org/short-reads/2018/05/29/10-key-findings-about-religion-in-western-europe/> (2025.09.25.)

48,07%-kal csökkent a katolikusok száma.⁵ Jelenleg több olyan állampolgár van, aki nem válaszol a vallási identitását firtató kérdésre (3,85 millió fő), mint olyan, aki felvállalja katolikus önazonosságát (2,89 millió fő). Miért állt elő ez a krízis? Érdektelenség, elidegenedés vagy valami egyéb áll a háttérben? Rosta Gergely alapos és távlatokat feltáró elemzésében abból indult ki, hogy a vallási hovatartozásra vonatkozó kérdésre olyanok sem válaszoltak, akik egyébként feleletet adtak más, szintén fakultatív kérdésekre (mint a nemzetiség vagy az egészségi állapot).⁶ Életkori sávokra bontva csak a népszámlálásban érintettek 10–14%-a nem felelt egyetlen fakultatív kérdésre sem, s azt vehetjük észre, hogy a három fő fakultatív téma kör (vallás, nemzetiség, egészségi állapot) közül a vallásosságra vonatkozó kérdés a leginkább válasz nélkül hagyott. Ezt a 90 évesnél idősebbek 28%-a nem válaszolta meg (ez visszavezethető az adatfelvevők hanyagságára, sietősségére), ám a 60 év alatti (tízéves bontású) korosztályokban mindenütt 40%-nál többen tagadták meg a válaszadást. Ha csak ezekre a számokra tekintünk, nem vizionálhatunk fényes jövőt a magyarországi katolicizmusnak. Az sem vigasztaló, hogy hasonló jelenségekkel találkozunk a többi történeti egyház esetében is.

Mindezek alapján észszerűnek tűnik a kijelentés, miszerint az Európai Unió nyugati és keleti tagállamainak eltérő a történeti fejlődési íve, ám a végeredmény tekintetében mindinkább kiegyenlített a vallási helyzet. Magyarazatként legtöbbször demográfiai tényezőkre, társadalmi átalakulásokra és a bevándorlásra szoktak hivatkozni. Tévednénk azonban, ha nem tekintenénk kellő komolysággal a felekezeti-intézményes egyházak elhagyásának látványos tendenciájára. Terjed az individuális hitfelfogás és -megélés. Emellett nem elhanyagolható az egyházak társadalmi jelenlétének, szerepvállalásának, relevanciájának csökkenése sem, ahogyan az a tény sem, hogy egyre többen kérdőjelezik meg radikális módon a vallási közösségek létjogosultságát a társadalmi térben.

2. A REFLEXIÓ HIÁNYA

Magyarországon csak kevesen vállalkoztak arra, hogy katolikus teológusként (vagy akár elkötelezett hívőként) feldolgozzák az adatok által tükrözött valóságot. Legtöbbször csak hallgatunk vagy tagadjuk a statisztikák jelentőségét. Ez olykor egyenesen bagatellizáláshoz vezet: a számadatoknak nincsen súlyuk, nem tükrözik a valódi vallásgyakorlás változásait, a magyarországi egyház ettől még nem lesz más-milyen. Néha pedig a valóság kicselezésére, tagadására tett kísérleteket látunk a statisztikákban: a negatív adatokat valamiféle ellenséges és torzító hatás okozza, a népszámlálást nem is kell komolyan venni (mivel a vallási identitásra vonatkozó

⁵ <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/vegleges-adatok/tablazatok/nsz2022-1.1.7.xlsx> (2025.09.25.)

⁶ Rosta 2023, 4–5.

kérdés fakultatív volt). Egy konferencia során, előadásomat követően megszólított egy előadó társ. Szerinte e reakció oka a fel nem vállalt, meg nem küzdött gyász. Nem tudjuk elsíratni az egyházat, ami volt, és amit ma is szeretnénk magunk előtt látni. Nem engedjük meg, hogy teljes terhével és fájdalmaival ránk nehezedjen az elvesztés kínja. Érzékeljük, hogy történik valami, esetleg még az is tudatosul bennünk, hogy valamiféle „halál-tapasztalattal” van dolgunk, ám még mindig a gyász első két-három lépcsőfokánál: a tagadásnál és a (harag által táplált) ellenkezésénél tartunk. Csakhogy ezt a haragot magát nem ismerjük be nyíltan és töredelmesen, a felszínen maradunk, miközben lent, a mélyben, már dolgozik bennünk a depresszió. Így viszont nem jutunk el az elfogadáshoz, a gyász utolsó fázisához.⁷

Amikor a valóság túlságosan terhes vagy elbizonytalanító, kihívás elé állít vagy megkérdőjelezi (eddiggi vagy jelenlegi) gyakorlatunkat, akkor könnyen fellép a reflexiótól való félelem. Nem akarunk látni, mert ha látnánk, akkor kényelmetlen következtetésekre kellene jutnunk, amelyek elengedhetetlenné tennék az átértékelést, az átalakulást és a struktúraváltást. Jobb, ha úgy hagyjuk a dolgokat, amint vannak, nem engedve, hogy magával ragadjon minket a bizonytalanságok örvénye. Ugyanakkor a reflexió hiánya nem azt jelenti, hogy választ adunk, hanem csupán annyit takar, hogy tudattalanul felelünk a kihívásra. Az élet ugyanis cselekvésre kötelez, még akkor is, hogyha meg szeretnénk spórolni a mérlegelést és a megkülönböztetést, s nem akarjuk végiggondolni, hova vezetnek a cselekedeteink (vagy a megfontolt cselekvés hiánya).

Úgy hiszem, hogy a változásokra adott reakcióink két alapvető tengely mentén bontakoznak ki. Az első „befelé mozgásként” írnám le, a másodikat pedig „kifelé mozgásnak” nevezném. A „befelé mozgás” alatt olyan magatartást értek, amely tagadja és megveti a kortárs világot, és annak jelenségeit. Olykor – tévesen – „tradicionálisizmusnak” hívják ezt az attitűdöt. Azért tartom félrevezetőnek e megnevezést, mert a hagyomány lényege szerint dinamikus (és nem statikus), mivelhogy elsődlegesen az átadás (a *tra-ditio*) folyamatát és eseményét jelenti. Csakis másodlagosan vonatkoztatható ennek az aktív átadásnak a tárgyára (a *tra-ditum-ra*). Maga az esemény – a *tra-dere* – egyszerre folytonosság és változás, szűnni nem akaró feszültségben és mozgásban. A második álláspontot (a „kifelé mozgást”) néha a „progresszivizmus” címkéjével látják el. A szóban a felvilágosodás korának erőteljesen ideologikus látásmódja tükröződik, amely a forradalmi fejlődésben, s nem a folyamatos kibontakozásban és előrehaladásban hisz. Márpedig az *e-volutio* értelmében vett fejlődés olyan történés, amely folyamatos, s magának a valóságnak a természetéből fakad. Egyesek úgy vélik, e két magatartásforma párhuzamba állítható a politikai konzervativizmussal és liberalizmussal, ám ilyenkor nem teszünk egyebet, mint hogy összekeverjük a valóság értelmezési módját a közéleti kategóriákkal, esetleg valamiféle teológiai viszonyulásokkal.

⁷ A gyász öt fázisát első ízben a következő mű tárta az olvasók elé: Kübler-Ross 1969.

Ez a keveredés, az elkülönülő diskurzusok közötti válaszvonalak eltörlése, a különböző valóságszegmensek és gondolati terek határainak feloldása tipikus posztmodern adottság – nem más ez, mint maga a likvid, cseppfolyós modernitás. Ez a likviditás magában foglalja végül a létezés elviselhetetlen könnyűségét, a tartós modellek vagy eszmék hiányát, egy elbizonytalanodó-elbizonytalanodott emberi létezés jegyét, amely döbbenetesen flexibilis, de éppen emiatt igen sebezhető is.⁸ Az ekként értett „tradicionalizmus” erőltetve és erőszakosan teremti meg a hiányzó biztonság mesterkélt pótlékát, a „progresszivizmus” pedig teljességgel és kritikátlanul elfogadja korunk cseppfolyósodását. Ezekben azonban ösztönös kulturális reakciókat figyelhetünk meg. Egyáltalán nem tekinthetjük e látásmódokat teológiaiilag megalapozottnak, s nem is alkalmasak arra, hogy megélt valóságunk valódi és tulajdonképpeni reflexiójának tartsuk ezeket.

3. MI AZ OKA A REFLEXIÓ HIÁNYÁNAK?

Mi az oka annak, hogy hiányoznak a teológiai (egyházi) reflexiók, amelyek utat nyithatnának a jövő felé? Miért fogadjuk el ennyire könnyen az egyszerű és leegyszerűsítő valóságmodelleket, amelyek nem képesek valódi választ adni az előttünk tornyosuló kérdésekre, amelyeket a világ és az a kor tesz fel nekünk, amelyben élünk adatott? Egyházi gondolkodásunk „ősbűne” nem más, mint az, hogy nem akarjuk megismerni, felismerni és elismerni a valóságot, sokkal inkább átrajzoljuk azt, kényünk-kedvünk szerint. Másként fogalmazva: saját elvont elméleti kategóriáink rabjai vagyunk, s e börtönből nem jutunk ki a szabad ég alá. Sokkal inkább arra törekszünk, hogy magát a valóságot vonszoljuk be a cellánkba, annak szűkre szabott rácsai közé, ahol szorongástól és árnyaktól övezve éljük az életünket. Lehetetlen, hogy ezen a ponton ne jusson az eszünkbe egy közismert és a főiskolák, egyetemek filozófiatörténeti kurzusain bizonyára mindenütt oktatott példázat.⁹

Ha van az elmúlt évtizedek katolikus teológiai éledésének-ébredésének mérőföldköve, akkor az a valósághoz való viszonyulásunk újragondolása, és az ebből következő átstrukturálása.¹⁰ XXIII. János pápa mára elterjedt kifejezése, az

⁸ Bauman 2003.

⁹ Platón, *Az állam*, 514b–520a.

¹⁰ A valóság fogalmának történeti, filozófiai és tudomány átalakulása, amelyre az elmúlt évezredben sor került, önálló monográfia tárgyát képezhetné. Egykor a *res* szolgált e fogalom horgonyaként, ami alatt az objektív, objektíve adott valóságot értették (innen: *realitas*). Kant szubjektum felé tett fordulata s a 19–20. századi filozófia nem könnyen bejárt útja után elérkeztünk egy olyan világba, ahol a realitás már nem a *res*, hanem az érzékelhetőség, a felfoghatóság függvénye. A realitás már nem az objektumtól, hanem alapvetően a szubjektumtól függ. Ennek következményeképpen a valóság nem azt jelenti, ami körülvesz minket (és a mi személyes percepcióinktól függetlenül létezik), hanem azt, ami benyomásaink, érzékleink

„aggiornamento” ezt az irányt jelölte ki, ám a II. Vatikáni Zsinat záró dokumentumban, a *Gaudium et spes* kezdetű konstitúcióban vált programszerűvé: „...az Egyháznak mindig kötelessége vizsgálni és az evangélium fényénél értelmezni az idők jeleit, azért, hogy minden nemzedéknek megfelelő módon tudjunk választ adni az emberek örök kérdéseire a jelen és az eljövendő élet értelméről és e kettő összefüggéseiről”¹¹. Ez az alapelv nyert radikális kifejezést Ferenc pápa első apostoli buzdításában, az *Evangélii gaudium* kezdetű dokumentumban, hol a pápa négy társadalmi elvet említ. Ezek sorában olvassuk a következőket: „Veszedelemes dolog az üres szavak, képek és gondolatmenetek világában élni. Innen fakad a harmadik elv szükségessége: a valóság több az eszménél. Ez magában foglalja a valóság elrejtése különböző formáinak elkerülését...”¹²

A világegyház érzékenyen reagált e tanítóhivatali felhívásra, amint ezt a gyakorlati, politikai teológiák, a felszabadítási teológia, a *teología del pueblo* s a különféle *Third-World-Theologies* példája mutatja. Mit mondjunk azonban a mi középkelet-európai kontextusunkról? Tomáš Halík az ateizmussal való találkozás kapcsán ezt írja:

„Nem érkezett-e el az idő, hogy [kis Szent] Teréz lelki útja, különösen »a nem hívőkkel szembeni szolidaritás« (az értük, nem pedig ellenük folytatott belső harc) hermeneutikai kulcsként a jelen társadalom, és annak lelki klímájának, az egyház mai világgbéli küldetésének az új teológiai reflexiójára inspiráljon minket?”¹³

A cseh teológus rámutat, hogy miközben az első és a harmadik világ meglepően energikus volt a reflektív vizsgálódás megújítása terén, az egykori második világ katolicizmusa látványosan csöndes (ha nem egyenesen néma) maradt.

Azért meglepő ez, mert igencsak sok dologra lehetett volna reflektálni: a megélt történelmünkre, annak keserű és mégis reményteli tapasztalataival, a változás és átalakulás társadalmi jelenségeire, az új ideológiákra és eszmerendszerekre, amelyeket harminc évvel ezelőtt minden biztonnyal rettenetesként, szélsőségesként, populistaként, erkölcsileg elfogadhatatlanként jellemeztünk volna, ám

és érzéseink summájaként kondenzálódik bennünk. Az a realitás, ami megszületik bennünk, belőlünk. A kortárs technológia lehetővé teszi számunkra, hogy egyfajta buborékba záruljunk be, ahol a keresőmotorok algoritmusai (vagy egyenesen a mesterséges intelligencia) nem engedi belépni tudatunkba a radikálisan újat és másmilyent, a szokatlant, a meglepőt. A közösségi hálók olyan „barátokkal”, ismerősekkel vesznek körül minket, akik a mi szubjektív igazságunkat visszhangozzák. Miriam Meckel médiakutató így fogalmazott egy interjújában: „Alagútban mozgunk befelé önmagunkba, amely egyre szűkebb, egyre inkább csak önmagunkra vonatkozó lesz, mert már nem érnek el minket új impulzusok. Azzá válunk, amit egy számítógépes program történeti tetszés- és viselkedésmintaként rólunk kiszámolt.” Geyer – Haas 2011, 217.

¹¹ *Gaudium et spes*, 4.

¹² *Evangélii gaudium*, 231.

¹³ Halík 2022.

napjainkra oly szilárdan meggyökeresedtek, akkora erővel vannak jelen minden-napjainkban, közéletünkben, hogy már normálisnak tekintjük őket. (Jaj nekünk, ha a normalitásunk valójában abnormalitás!)

Miért történt ez így? A kérdés nem kis jelentőséggel bír. Máté-Tóth András *Szabadság és populizmus: megsebzett identitások Közép-Kelet-Európában* című könyvében az „üres jelölő” [leerer Signifikant] szemiotikai kategóriáját használja, hogy létrehozson egy olyan hermeneutikai keretet, amelyben értelmezheti régióink kortárs vallási (keresztény) kultúráját és vallásosságát. A teológia pozícióját vizsgálva erre a belátásra jut: „Kelet-Közép Európából ritkán érkeznek eredeti teológiai elgondolások a teológia világszintű nyilvánossága elé. [...] Az a benyomásunk, hogy a teológiai kritikai munkája a kontextuális dilemmák közepette kevésbé nyer gyakorlást, kevésbé kívánatos és még kevésbé támogatott.”¹⁴ Ismerős lehet mindannyiunk számára a jelenség: „megbízható” idegen nyelvű teológiai szakirodalmat fordítunk le magyarra, ám nem szülünk valódi, saját és egyedi hittani reflexiót. Eközben létrejönnek olyan „nyelvi enklávék” a teológiában, amelyek kényelmesek és előre tervezhetők, kontroll alatt tarthatók az egyházi döntéshozók számára.¹⁵ Mi más ez, ha nem egyházi gettók létesülése?

Egyházaink még mindig inkább érdekelték közéleti-társadalmi pozícióik felépítésében, megerősítésében és megvédelmezésében, mint abban, hogy őszintén szembenézzenek a valósággal. A magyar vallásszociológus végkövetkeztetése tekinthető lesújtónak, ám úgy vélem, ezzel együtt mégis fontos szempontra világít rá: „Valódi áttörésre csakis kataklizmákon keresztül kerülhet sor, amelyek a teológiában görög szóval kairosznak [a.m. „kegyelmi idő”] nevezünk.”¹⁶

4. XVI. BENEDEK BÁTORÍTÁSA

XVI. Benedek utolsó németországi látogatásának utolsó beszédét Freiburgban tartotta.¹⁷ Előadásának kulcsszava az *Entweltlichung*, vagyis az „elvilágiatlanítás” volt. Mire gondolt?

„Az egyház történelmi fejlődésében megmutatkozik egy ellenirányú tendencia is, miszerint az egyház megelégszik önmagával, berendezkedik ebben a világban, önelégült lesz, és hasonul a

¹⁴ „Aus Ostmitteleuropa kommen selten originäre theologische Ideen in die Arenen der theologischen Weltöffentlichkeit. [...] Man hat den Eindruck, dass die kritische Arbeit der Theologie in den kontextuellen Dilemmata wenig praktiziert, auch wenig gewünscht und noch weniger gefördert wird.” Máté-Tóth 2019, 270.

¹⁵ Máté-Tóth 2019, 294.

¹⁶ „Ein richtiger Durchbruch wird aber nur durch Kataklysmen zustande kommen, die man in der Theologie mit dem griechischen Wort Kairos bezeichnet”. Máté-Tóth 2019, 294.

¹⁷ XVI. Benedek pápa 2011, 674-679.

világ mércéihez. Nem ritkán nagyobb jelentőséget tulajdonít a szervezetnek és az intézménysülésnek, mint az Istenre való nyitottságra, a világ és a másik felé való megnyílására irányuló hivatásának.”¹⁸

A leírt folyamat szüli az elvilágiasodást – *Verweltlichung* –, amelytől szabaddá kell tennünk magunkat – mégpedig az *Entweltlichung*, az elvilágíatlanítás által. E megközelítésmód a szekularizációs folyamatok pozitív olvasatát kínálja: „*Questa visione ci offre una lettura positiva dei processi di secolarizzazione.*”

„A szekularizációk – legyen szó az egyházi javak elkobzásáról, vagy a privilégiumok s más hasonló eltörléséről – mindannyiszor az egyház mélyreható elvilágíatlanítását jelentik, amely eközben apránként lecsupaszodik világi gazdagságától, és újra teljesen magára ölti a világi szegénységet. Ily módon osztozik Lévi törzsének sorsában, amely az Ószövetség beszámolója szerint Izrael egyetlen törzseként nem vett birtokba örökségül földet, hanem csakis magát Istent, az ő szavát és az ő jelét nyerte osztályrészul. Istennel együtt osztozott minden egyes történelmi pillanatban a szegénység vállalásában. Megnyílt a világ felé, hogy eloldja magát anyagi kötöttségeitől, és ily módon lett missziós tevékenysége újból hitelessé.”¹⁹

Az egyház hajlamos bizonyos újkori történelmi folyamatokat alapvetően negatív fényben látni. Valójában azonban Isten maga cselekszik ezek által, mégpedig a történelem Uraként, arra kényszerítve népét, hogy visszatérjen az őseredeti hivatásához való radikális hűséghez – ha nem önként, hite és istenkapcsolata által motiválva, akkor kényszer alatt, a társadalmi és kulturális átalakulások nyomása alatt állva, amelyek végül az isteni Gondviselés kemény, de hasznos eszközeinek bizonyulnak.

5. A VALÓSÁG MINT LOCUS THEOLOGICUS

A valóságról folytatott reflexió nem pusztán a teológia művelésének kíváncsi és bátorítandó útja, hanem az egyetlen olyan módszer, amely lehetővé teszi számunkra, hogy hiteles módon szólaljunk meg. Paradoxon ez: ha külsődlegesen (és formálisan) ragaszkodunk az evangéliumhoz és az egyház tanításának betűjéhez, akkor ezzel adott esetben lehet, hogy a hitelességünk hiányait igyekszünk elfedni. Ezen a ponton bezárul a kör: a valóság a hitelesség mércéje, a valóság visszaütése, kikerülése, eltagadása ellenben soha nem lehet a hitelesség jele. Az evangéliumot pedig csakis hitelesen szabad hirdetni, különben kiüresednek a szavaink, elveszítik értelmüket – átsodródna az üres jelölő, a *leerer Signifikant* birodalmába. Amikor teljes figyelmünket leköti az, *amit* mondunk, ám azzal már egyáltalán

¹⁸ XVI. Benedek pápa 2011, 676.

¹⁹ XVI. Benedek pápa 2011, 677.

nem törődünk, *hogyan és milyen kontextusban* mondjuk ki, miféle alapon állva hirdetjük, akkor képtelenné válunk prófétai küldetésünk beteljesítésére.

Ez a kockázat különösen is nyugtalanító egy olyan korban, amikor a *fake news* és a ki tudja, miféle elmekonstrukciók által létrehozott virtuális valóságpótlékok a feje tetejére állítanak mindent: hatalmas tömegeket vezérelnek (vagy legalábbis befolyásolnak) összeesküvés-elméletek, milliók élnek párhuzamos valóságokban, az objektív realitástól eloldott politikai értelmezések és víziók tereiben, amelyek – épp a valósághorgony hiányában – naponta változhatnak, akár korábbi önmaguk ellentétébe átfordulva. Alapelvei szinten visszautasítjuk a *duplex veritas* elgondolását, mindazonáltal mégiscsak helyet adunk annak a szívünkben: teljességgel irreális módon beszélünk a realitásról. Ez megmagyarázhatja, hogy miközben szövegeink a végtelenségig gyarapodnak (inflálva a szavak értékét), már csak ritkán és alig mondunk ki olyasmit, amit akár mi magunk jelentőségteljesnek gondolnánk. Pedig mennyi mindenről lehetne és kellene beszélnünk!

Hogyha a hallgatóság jelentéktelennek, értelmetlennek, súlytalannak, irrelevánsnak tartja azt, amit hall, akkor a próféta bizonyos értelemben kudarcot vallott. Akármennyire szent és igaz, amit hirdet, ő maga mégsem válik alkalmas eszközzé az Isten kezében, aki éppen ezekhez az emberekhez küldte őt. Nem azért szólalunk meg, hogy beszéljünk, hanem azért, hogy mozgásba hozzuk és gyümölcsözővé tegyük a valóság szövetében azokat a titokzatos (és kegyelemmel teli) folyamatokat, amelyekben a Mindenható munkatársaivá fogadott minket.

Hugo Grotiusnak tulajdonítják a nemzetközi jog egyik alapelvét: „*etsi Deus non daretur*”, mintha nem lenne Isten; vagyis egy (eltérő vallású, kultúrájú) nemzetek között létrejött szerződésnek, kölcsönösen elfogadott törvénynek akkor is érvényesnek és működőképesnek kell lennie, hogyha a felek nem osztoznak ugyanabban a hitben. Ennek parafrázisa korunk igencsak kritikus viszonyulása: „*etsi Ecclesia non daretur*”, mintha nem lenne egyház. Egyre több ember hiszi azt, hogy elképzelhető egy egyház nélküli társadalom, sőt kereszténység – akár még John Lennon korszakos *Imagine* című slágerének sorai is eszünkbe juthatnak: „*Imagine there's no countries / It isn't hard to do / Nothing to kill or die for / And no religion, too / Imagine all the people / Livin' life in peace.*” (Képzeld el, hogy nincsenek országok / nem is olyan nehéz / nincs semmi, amiért ölnél vagy meghalnál / és nincs vallás sem / Képzeld el az összes embert / ahogyan békében él.) Lehet, hogy jobb egy olyan világ, ahol nincs egyház? Hitelesebb egy olyan kereszténység, amely nem intézményesül, nem köti magát intézményesült felekezeti hitvallásokhoz, hagyományokhoz? A *seeker*-ek, a keresők jó ideje „nomád” hitek felé fordultak, nincs szükségük felekezeti affiliációra. De nem csak róluk van szó. A *dweller*-ek, a letelepedett hívők is egyre kevesebb időt töltenek az egyházak kőből rakott falai között, intézményeik berkeiben. Elkötelezett keresztényként szívesen gondoljuk: nekünk nincs alternatívánk, Krisztus egyetlen és egyetemes megváltói műve a mi egyházunkban él, amely *sacramentum universale salutis*, az üdvösség egyetemes szentsége. Nem

kérdőjelezném meg e dogmatikai kijelentés igazságát – ám egyre több európai kortársunk nem hisz ebben, nem így gondolja.

Ha így van, akkor ez leleplezi a kényelmetlen igazságot: nem vagyunk többé jelek, mégpedig abban az értelemben, ahogyan Szent Ágoston fogalmazott: „*Signum est enim res, praeter speciem quam ingerit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire.*” – „a jel olyan dolog, amely az érzékekben keltett faja okán valami önmagától különbözőt hív elő a gondolkodásban.”²⁰ Mi történik akkor, amikor az egyház már semmi önmagától különbözőt nem hív elő azokban, akik rá tekintenek, hallgatják az igehirdetését? Hogyha csakis önmagára utal, önmagáról beszél, s nem jelenik meg általa korunk emberének a Másik? Szükség van még az egyházra? Ilyenkor az egyház olyan próféta, aki nem tudja már átadni a gyógyulás üzenetét. Halík azt írja, hogy társadalmunk „megspórolta magának a megbékélésének és gyógyulásának a fájdalmas folyamatait”²¹, a valóságról folytatott őszinte reflexiót, ez pedig „erkölcsi meggyöngyölést” okozott. Az egyház hasonlóképpen járt el, ez pedig nem pusztán meggyöngyölés forrása lett, de azt is eredményezte, hogy már nem, vagy csak részlegesen képes betölteni a küldetését. Ily módon jelentéktelenné vált s ez veszélyezteti létének értelmét.

Ha napjainkban sokan azt mondják, hogy az egyház (vagy éppen a teológia) irreleváns, akkor ez nem támadás, gonoszkodás, hanem kiáltás. Nem kell agresszíven visszaautásítanunk vagy kisebbségi komplexustól vezérelve, túlkompenzálva leküzdenünk az ilyen hangot, sokkal inkább közel kellene engednünk magunkhoz, hogy ösztökéljen minket: meghívás ez arra, hogy újra és hitelesen önmagunkká váljunk. Ha nem értjük meg a külső kritika és a társadalmi feszültségek lényegét (amely szavak nélkül is megszólal a statisztikákban), akkor implicit módon beismerjük, hogy nekünk nem számít, hogy a „kívül lévők” meghallják-e és megértik-e az üzenetünket. Csöndben megalkuszunk a *duplex veritas*-szal: két párhuzamos univerzumban gondolkodunk, a „miénkben” és az „övékben”, megakadályozva e kettő találkozását. Azt hirdetjük, hogy minden „külső” gondolati forma „ideológia”, amely ellenünk irányul – épp ezzel téve saját egyházi hitünket harcias és érzéketlen, a másikat elutasító ideológiává. Nem véletlen, hogy az üres jelölővé váló egyház könnyen és fenntartások nélkül válik a politikai hatalom játkészerevé, az ideológiai manipuláció eszközévé. Sokan vannak keresztény és társadalmi közegünkben, akik elviselhetetlennek érzik ezt a helyzetet – mindez annak a jele, hogy a változást nem csak külső tényezők provokálják, de belülről is mind inkább elodázhatatlanak tűnik.

²⁰ Augustinus, *De doctrina christiana* II, 1, 1.

²¹ Halík 2022, 222.

6. A TEOLÓGIA ÚJRA FELFEDEZETT HIVATÁSA

Ahhoz, hogy valóban prófétai módon, az Isten gyermekeinek hiteles bátorságával szólalhassunk meg, szükséges néhány szempontot újból tudatosítanunk. A legfontosabb: Isten maga az, aki az idők jelein keresztül szól hozzánk. Ezért a kort, amelyben élünk, a Mindenható jelenlétének szent helyeként szemlélhetjük. Ily módon leküzdhetjük a félelmeinket: a statisztikák, a számok, az adatok és a tények nem az ellenségeink, hanem jelzések, melyek segítségével mérlegre tehetjük hitelességünket. Ha elfogadjuk az egyház és a teológia valós helyzetét, szabaddá válunk az előítéletektől és az ideológiáktól, megnyitva elménket és szívünket az Isten által nekünk ajándékozott *hic et nunc*, a változások *kairosza* előtt.

Teológiánknak szüksége van egy olyan reflexióra, amely az objektív valóságon alapul, ahogyan erről II. János Pál ír:

„A hívő észnek ezért rendelkeznie kell természetes, igaz és megfelelő ismerettel a teremtett dologról, a világról és az emberről, melyekről az isteni kinyilatkoztatás is szól; mi több: képesnek kell lennie arra, hogy ezt a megismerést a megértés és az érvelés formájában uralja. A spekulatív dogmatikus teológia ezért föltételezi és magába foglalja az ember, a világ s még radikálisabban a lét filozófiáját, amely az objektív igazságon alapul.”²²

Elengedhetetlen az *apologia realitatis*, mely „mind az emberi méltóságot, mind az evangélium hirdetését védi”, kiemelve az egyház központi fontosságú feladatát, ami nem más, mint „az emberek rávezetése arra, hogy fedezzék föl az igazság megismerésére és megtalálására irányuló képességüket és a lét végső és definitív jelentése utáni vágyukat”.²³

Az *aggiornamento* egyáltalán nem azt jelenti, hogy megfontolás nélkül engedünk a kortárs elvárásoknak és igényeknek; sokkal inkább arra indít, hogy komolyan vegyük korunkat, őszintén megnyíljunk a világ valósága előtt, s képessé váljunk annak igazolására – éppen a valóság magunkhoz ölelése révén –, hogy az Isten szava a mai ember számára is jelentőségteljes, hatékony és erővel teli. Ferenc pápa ezért int minket arra, hogy elkerüljük a világiás lelkiséget, „mely képes elrejtőzni a vallásosság, sőt az Egyház szeretetének látszata mögött is, [és] abban áll, hogy nem az Úr dicsőségét, hanem az emberi dicsőséget és a személyes jólétet keressük”.²⁴ Más szavakkal: a valósághoz való hűségünk nem a kritika és megkülönböztetés nélküli elfogadást jelenti (ami nem lenne más, mint a világhoz való alkalmazkodás, az elvilágiásodás, a világiasság), hanem a találkozásra és a meghallgatásra, a

²² *Fides et ratio*, 5–88; Itt: 66. A hivatalos magyar fordítás sajnálatos módon hibás, ezért módosítanunk kellett rajta – a szerző megjegyzése.

²³ *Fides et ratio*, 102. Újfent módosítanunk kellett a hivatalos magyar fordításon – a szerző megjegyzése.

²⁴ *Evangelii gaudium*, 93.

párbeszédre és a kölcsönös megosztásra való nyitottságot (ami mindennemű evangelizáció szükségszerű első lépése).

Egyházi és intézményes szinten mindaz, amit eddig elmondtunk, visszavezet az *Entweltlichung* ratzingeri fogalmához, ami annak az előfeltétele és útja, hogy felfedezzük a Szentléleknek az egyházban és egyház által megvalósuló jelenlétét. Így megszabadulunk a múlt terheitől és elkötelezzük magunkat a hit új megtestesülésére a kortárs kultúrában és társadalomban, hogy a változásokban ne csak a válság tüneteit, de a bontakozó jövő lehetőségeit is felismerjük.

IRODALOMJEGYZÉK / REFERENCE LIST

- Augustinus. n.d. *De doctrina christiana*, II, 1, 1. Online elérhetőség: http://www.augustinus.it/italiano/dottrina_cristiana/index2.htm (hozzáférés: 2025-09-25).
- Bauman, Zygmunt. 2003. *Folyékony modernitás*. Fordította Bartha Judit. Budapest: Gondolat Kiadó.
- XVI. Benedek pápa. 2011. Iter apostolicum in Germaniam: in urbe Friburgo Brisgavorum ad catholicos christifideles rem pastorem curantes. *Acta Apostolicae Sedis* 103: 674–679. Online elérhetőség: https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/de/speeches/2011/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20110925_catholics-freiburg.html (hozzáférés: 2025-09-25).
- Davie, Grace, és Lucian N. Leustean, szerk. 2021. *The Oxford Handbook of Religion and Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Ferenc pápa. 2013. *Evangelii gaudium*. *Acta Apostolicae Sedis* 105: 1019–1137. Online elérhetőség: https://www.vatican.va/content/francesco/hu/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20131124_evangelii-gaudium.html (hozzáférés: 2025-09-25).
- Geyer, Christian, és Daniel Haas. 2011. Im Gespräch: Miriam Meckel: Werden wir alle zu Algorithmen, Frau Meckel? *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 63.
- Halík, Tomáš. 2022. *A távollévők közelében: Szenvedély és türelem a hit és a hitetlenség találkozásában*. Budapest: Remény.
- II. János Pál pápa. 1998. *Fides et ratio*. *Acta Apostolicae Sedis* 91: 5–88. Online elérhetőség: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/hu/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091998_fides-et-ratio.html (hozzáférés: 2025-09-25).
- Johnson, Todd M., és Brian J. Grim. 2020. *World Religion Database (WRD)*. Leiden: Brill.
- Központi Statisztikai Hivatal (KSH). 2025. Népszámlálás 2022 – végleges adatok: nsz2022-1.1.7.xlsx. Online elérhetőség: <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/vegleges-adatok/tablazatok/nsz2022-1.1.7.xlsx> (hozzáférés: 2025-09-25).
- Knop, Julia. 2011. Virtuelle Welten – neue Medien. Erkundungsgänge. *Internationale Katholische Zeitschrift Communio* 40 (6): 505–513. Magyar fordításban: Virtuális világok – új médiák: felderítőutakon. *Communio* 20 (2012): 68–77. Online elérhetőség: https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Communicio_2012/ (hozzáférés: 2025-09-25).

- Kübler-Ross, Elisabeth. 1969. *On Death and Dying*. New York: Macmillan.
- Máté-Tóth, András. 2019. *Freiheit und Populismus: Verwundete Identitäten in Ostmitteleuropa*. Wiesbaden: Springer.
- Pew Research Center. 2015. Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe – Europe. Online elérhetőség: <https://www.pewresearch.org/religion/2015/04/02/europe/> (hozzáférés: 2025-09-25).
- Pew Research Center. 2018. 10 Key Findings about Religion in Western Europe. Online elérhetőség: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2018/05/29/10-key-findings-about-religion-in-western-europe/> (hozzáférés: 2025-09-25).
- Platón. 1986. *Az állam*. Fordította Steiger Kornél. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Rosta, Gergely. 2023. Kivonulás vagy elmozdulás az individuális vallásosság irányába? A 2022-es népszámlálás eredményeinek elemzése. *Egyházforum* 38 (1): 3–10.
- Szentszék. 1965. *Gaudium et spes*. *Acta Apostolicae Sedis* 58: 1025–1120. Online elérhetőség: https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_hu.html (hozzáférés: 2025-09-25).
- Zurlo, Gina A. 2021. Appendix: Religions in Europe: A Statistical Summary. In *The Oxford Handbook of Religion and Europe*. Szerkesztette Grace Davie és Lucian N. Leustean, pp. 793–798. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198834267.005.0001>.